

PM 2017:5

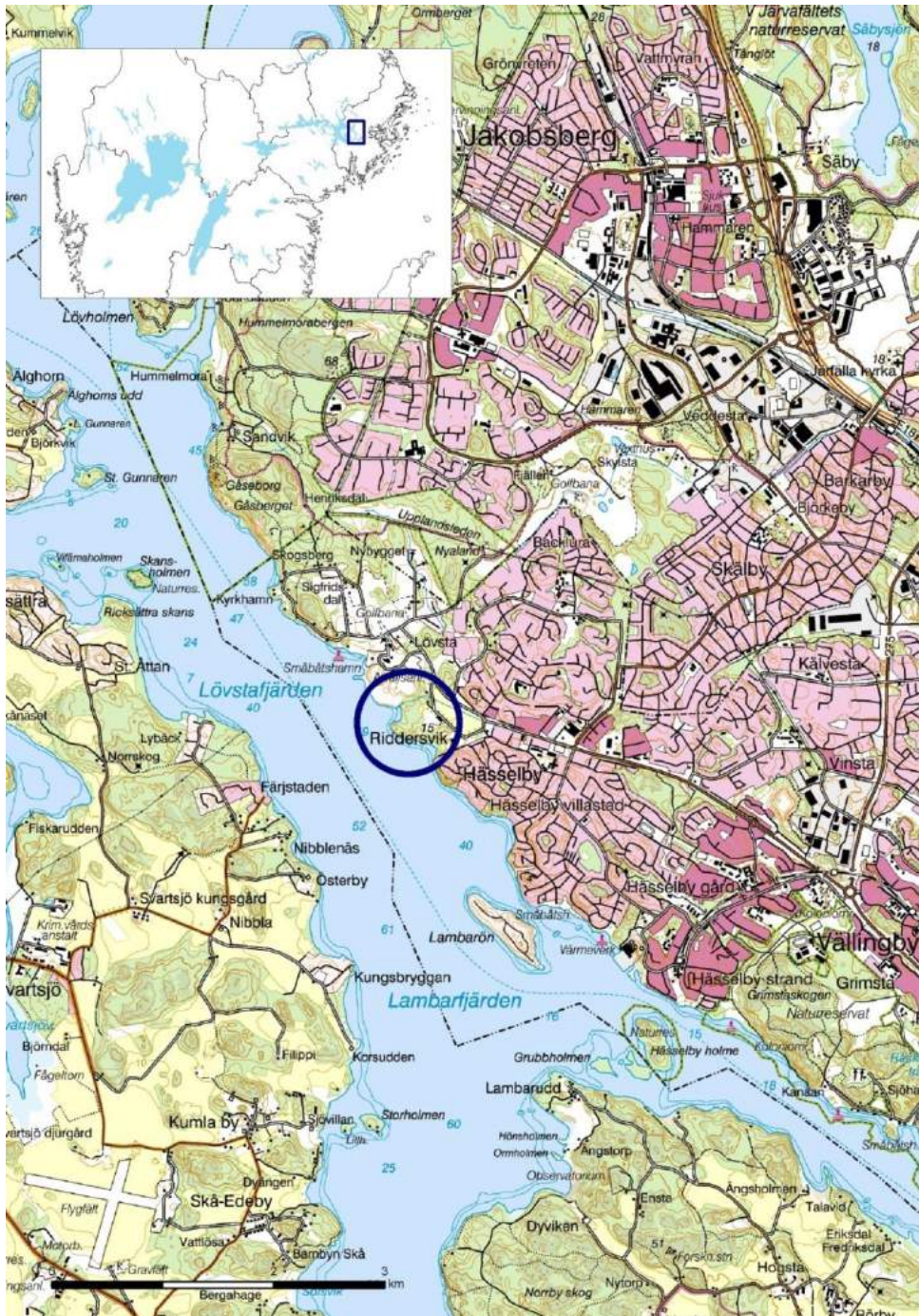
ARKEOLOGISK UTREDNING

Trädgårdsarkeologi i engelska parken i Riddersvik

Stockholms län, Stockholms stad, Järfälla socken,
Riddersvik

Karin Lindeblad & Pär Karlsson

Figur 1. Läget för utredningen markerat på Terrängkartan blad 607 Norra Stockholm.

Arkeologerna, Statens historiska museer

Kontakt: 010/480 80 00

info@arkeologerna.com

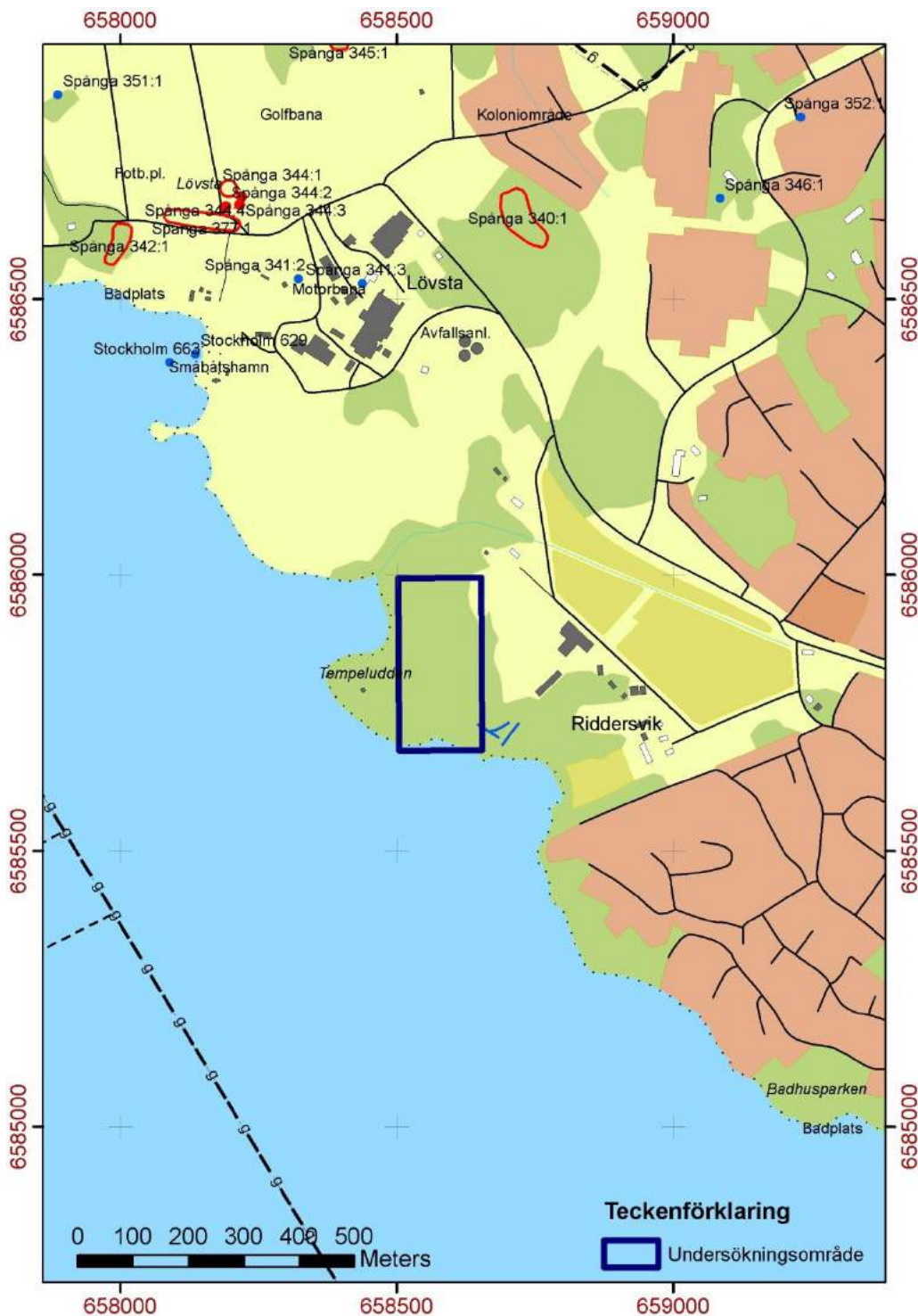
www.arkeologerna.com

Omslagsbild: Stjärnparken i den engelska parken mot söder. Foto:

Arkeologerna, SHMM.

Innehåll

Inledning.....	5
Kulturhistorisk bakgrund.....	6
Från betesmark till engelsk park.....	6
Frågeställningar, metod och genomförande.....	9
Resultat.....	10
Stjärnparken.....	10
Gångar och hägnader.....	11
Kvadratisk stenfundament.....	12
Lindbersån.....	14
Planteringsbädd?.....	15
Beläggningar och stenfylld grop.....	16
Vinglas, kinesiskt porslin, ostron och kritpipor.....	17
Promenadväg från templet.....	17
Plats för ”paviljong” och brunn.....	19
Sammanfattning.....	20
Förslag på vidare insatser.....	22
Referenser.....	23
Administrativa uppgifter.....	23

Figur 2. Utredningsområdet markerat på Fastighetskartan 65G8FN Hillesjö, på kartan finns även fornlämningar från FMIS markerade.

Inledning

Under tre dagar i oktober 2017 genomförde Karin Lindeblad och Pär Karlsson, Arkeologerna vid Statens historiska museer (SHMM), en arkeologisk utredning i den engelska parken i Riddersvik. Utredningen utfördes på uppdrag av Nivå Landskapsarkitektur AB, som i sin tur har fått i uppdrag av Stockholms stad att utarbeta ett parkprogram inför en kommande upprustning av parken. Gården och parken ägs sedan 1885 av Stockholms stad.

Den arkeologiska insatsen, som kommunicerats med Länsstyrelsen i Stockholms län, syftade till att fördjupa kunskapen om delar av parkens tidigare gestaltning med fokus på gångar, hägnader och en lindberså. I uppdraget ingick även att lokalisera platsen för en byggnad, som finns med på den historiska kartan från 1843. Resultaten från vår undersökning kan fungera som kunskapsunderlag och inspiration vid förändringar i parkmiljön.

Figur 3. Den aktuella delen av parken på den ekonomiska kartan från 1951.

Kulturhistorisk bakgrund

Riddersvik ligger i utkanten av Hässelby, i direkt anslutning till Mälaren. Gårdens byggnader ligger mellan två höjdparter, exponerad mot en mindre vik av sjön. Den engelska parken är till stora delar bevarad, framför allt norr och nordväst om gårdsbebyggelsen. En del av parken, nordost om mangårdsbyggnaden, har sedan åtminstone 1950-talet brukats som åker (figur 3) och senare använts som trädskola av Stockholms stad.

Det finns inga mer exakta uppgifter om när den 17 hektar stora parken anlades. Det mest troliga är att den anlades när familjen von Langenberg ägde Riddersvik, mellan åren 1762 och 1810. Parken har sannolikt utvecklats vidare som en engelsk park åtminstone fram till 1820, när den förste permanentboende ägaren greve Erik Ruuth avled. Därefter växlade ägarna till Riddersvik med korta intervaller, fram till 1885 när Stockholms stad köpte gården.

För att återvända till familjen von Langenberg så var den förste ägaren Elias von Langenberg hovkällarmästare hos Gustav III, som på 1780-talet uppförde engelska parker både vid Drottningholm och vid Haga efter ritningar av Fredrik Magnus Piper. Det är mycket möjligt att von Langenberg inspirerats av dessa anläggningar, och liksom många andra herrgårdsägare anlade en engelsk park under denna period (se vidare *Riddersvik kulturhistorisk värdebeskrivning 2008*).

Från betesmark till engelsk park

Den engelska parken anlades på betesmark som tidigare tillhört Lövsta by. På 1741 års karta över Lövsta bys ägor har lantmätaren markerat flera partier med bergklackar, framför allt i den västra delen, vilket delvis överensstämmer med dagens landskap. På platsen där sedan ett parktempel uppfördes 1790, står det "Korsudden högt berg". Udden med templet är den högst belägna platsen i parken.

Den äldsta och mest detaljerade kartan över själva parken är från år 1843 (figur 4). På kartan kan vi se att parken ansluter till Mälaren i väster och söder. Längst i norr avgränsades den av ett mindre vattendrag och i öster ansluter parken till gårdens åkermark. Centralt i den västra delen av parken finns den geometriskt anlagda Stjärnparken, som flera av de slingande gångarna leder fram till. I anlutning till Stjärnparkens nordöstra hörn har lantmätaren ritat ut en byggnad med svart och gult tak. Den framställs på samma vis som gården ekonomibygnader och ska därför troligen tolkas som en sådan. I södra kanten av parken, intill berg i dagen, finns en svårförklarad symbol. Figuren består av ett rakt streck i öst-västlig med korta streck i nord-sydlig riktning.

Figur 4. På bilden har 1843 års karta över parken lagts över kartan över Lovsta by från år 1741.

I parken har det funnits ytterligare två byggnader. Den ena av dem är templet, på det som tidigare kallades Korsudden, som framställs någorlunda naturtroget på kartan. Den andra byggnaden har legat längre norrut och är markerad med en rund symbol på kartan, med något som kan tolkas som ett tak. Möjligen kan symbolen föreställa en paviljong, något som är ett vanligt förekommande i andra engelska parker, men som inte är känt i Riddersvik.

Det finns ytterligare två runda symboler på kartan. Två av dem är väl synliga i terrängen, som helt eller delvis uppbyggda kullar i dagens landskap. Den ena är planterad med fem lindar, en lindberså, medan den andra, längst i söder, helt saknar planteringar. I anslutning till denna finns en brygga utritad med en byggnad längst ut, möjligen ett badhus.

I parken fanns betydligt fler gångar på 1843 års karta än vad som finns idag. Flera av dem har dessutom haft en delvis annorlunda sträckningar, förändringar som till viss del syns på den ekonomiska kartan från 1951 (figur 3).

Figur 5. Utsnitt ur den äldsta kartan över parken från 1843. På kartan är utredningschakten markerade. Även den inmätta lindbersån, brunnen och platsen för "paviljongen" har markerats på kartan.

Frågeställningar, metod och genomförande

Inför utredningen ställdes följande frågor:

- Har Stjärnparken varit inhägnad? Har det funnits gångar inom Stjärnparken och i så fall hur har de anlagts?
- Hur har lindbersån varit utformad och hur har den använts?
- Har det funnits en gång från templet mot lindbersån och i så fall hur har den anlagts?
- Var har ”paviljongen” på 1843 års karta legat?

Vid utredningen använde vi oss av en metod som är särskilt anpassad för trädgårdslämningar. Metoden tar sin utgångspunkt i att historiska trädgårdslämningar på flera sätt skiljer sig från andra arkeologiska lämningar från historisk tid. De formelement som är vanliga i historiska trädgårdar, exempelvis hägnader, gångar, brunnar, planteringsgropar och odlingsbäddar är ofta endast bevarade i odlingslagrens övre yta samt i kontaktytan mellan odlingslagren och de underliggande lagren. Beroende på hur länge trädgården har varit brukad, samt på hur den har förändrats över tid, är det oftast den äldsta brukningsfasen och den yngsta, som är bäst bevarade (Lindeblad & Nordström 2015).

Inför undersökningen rektifierades de historiska kartorna mot dagens karta och lades in i ett GIS program. Fältarbetet inleddes med att schaktens placering diskuterades och fastställdes tillsammans med Jonas Berglund, Nivå Landskapsarkitektur AB. Schakten placerades med utgångspunkt i de aktuella frågeställningarna, mot bakgrund av de historiska kartorna och med hänsyn till dagens träd och annan växtlighet.

Vid undersökningen tog vi upp fyra schakt (O283, 300,581, 569), med en sammanlagd yta på knappt 60 m² (figur 5). Med hjälp av grävmaskin schaktade vi ner till bevarade lämningar, som överlag låg förhållandevis nära dagens markyta, på ett djup av omkring 0,2 meter.

Gångarna och de övriga lämningarna togs endast fram i plan i överytan och ligger därmed kvar. Samtliga schakt (O), lager, stenkonstruktioner, nedgrävningar (A) och handgrävda eller maskingrävda grävningar (G) mättes in med totalstation och fotograferades. De enskilda lämningarna beskrevs därefter på särskilda blanketter. All data överfördes och bearbetades därefter i programmet Intrasis. Fynden samlades in och relaterades till respektive lämning och har sedan registreras i Intrasis. Intrasisprojektet kommer att arkiveras, med all information som finns där, på Historiska museet i Stockholm.

Resultat

Figur 6. Stjärnparken från norr. Foto: Arkeologerna, SHMM.

Stjärnparken

Den rektangulära Stjärnparken, som ursprungligen har varit cirka 50x20 meter stor, har anlagts i ett flackt parti av den tidigare betesmarken. Från början har ungefär 200 parklindor planterats på ett jämnt avstånd i 9x24 i rätta rader, på ett sätt så att de även bildar rader diagonalt.

På kartan från år 1843 finns det flera gånger som leder fram till anläggningen, både i den södra och norra delen. En av dessa gånger passerar förbi lindbersån och en annan förbi ”paviljongen”.

På kartan är själva parken ritad som en rektangel med 9x18 punkter, som schablonmässigt illustrerar träden i anläggningen. Innanför den yttre trädraden har en gång markerats utmed hela parken, i samma färg som de gånger som leder in till parken. Utanför de yttersta trädraderna finns en heldragen linje, som kan tolkas som en hägnad.

Gångar och hägnader

Vid utredningen togs två schakt upp i Stjärnparkens nordöstra del, i syfte att undersöka om det har funnits gångar här samt om parken har varit inhägnad. Resultaten visar att det har funnits gångar både i nord-sydlig och i öst-västlig riktning i denna del av parken (A293, A331). Lämningarna efter dessa ligger cirka 0,20 meter under dagens markyta och har lagts ut innanför den yttersta raden med träd och den näst yttersta. Gångarna har varit cirka 3,2 meter breda och har placerats symmetriskt i förhållande till trädraderna. Bredden på gångarna visar att det har varit möjligt att förflytta sig både med häst och vagn och att promenera i denna del av parken.

Gångarna har lagts ut direkt på den naturliga sanden, som har planats ut inför anläggandet. De har haft en plan överyta och belagts med ett upp till 0,10 meter tjockt lager med lera. På och i leran fanns ett lager med grått naturgrus (se figur). Denna typ av beläggning har troligen vältats, för skapa en hårdgjord yta. Liknande gångar med lera som underlag finns bland annat på Gunnebo slott i Mölndal (muntlig uppgift Joakim Seiler). Även i den mer närbelägna Hagaparken finns liknande hårt packat material på de bredare körvägarna (Olausson 1993:292ff).

Figur 7. Den norra gången i Stjärnparken. Foto: Arkeologerna, SHMM.

Båda schakten drogs norr om den nordligaste trädraden, i syfte att lokalisera eventuella hägnader. Det fanns inte några spår efter hägnader i schakten. I det västra schaktet, och vidare västerut, sluttade den ursprungliga topografin så kraftigt mot norr utanför den nordligaste trädraden att det inte riktigt fanns någon lämplig plats att uppföra en hägnad. Möjligen kan man trots detta tänka sig att det har funnits en enklare hägnad direkt utanför den yttersta trädraden, en enklare gärdesgård i trä som inte har lämnat några arkeologiska spår.

Figur 8. Gångarna i Stjärnparken var belagda med lera och naturgrus. Foto: Arkeologerna, SHMM.

Kvadratisk stenfundament

I det östra schaktet fanns ett kvadratisk, kraftigt, stenfundament (A394), placerat i förlängningen av den långa nord-sydliga gången, utanför den nordligaste trädraden. Fundamentet var knappt 1,7x1,7 meter stort och uppbyggt av stora, kluvna stenar som tillsammans bildade en relativt plan yta. I mitten fanns mindre skivor av röd sandsten (A362), som fogats samman med kalkbruk. Fundamentet låg norr om gångarna, i direkt anslutning till leran. Även på fundamentet fanns fläckar med lera, vilket ytterligare förstärker det tidsmässiga sambandet mellan fundamentet och gångarna.

Figur 9. Christopher Larsson och Pär Karlsson diskuterar stenfundamentet. Bilden är tagen från norr. Foto: Arkeologerna, SHMM.

Stenfundamentet var stort och kraftigt och bör ha burit upp något relativt tungt, men av detta fanns det inget kvar på platsen. Med tanke på den kvadratiska formen och på placeringen, så är det en rimlig tolkning att det har stått ett postament eller en piedestal på fundamentet. Vad som sedan i sin tur har placerats på detta får bli en öppen fråga. En ledtråd till vad som har använts som utsmyckning i parken finns i bouppteckningen från 1820, efter Erik Ruuth som ägde Riddersvik fram till dess. Under rubriken "Orangeriet under trädgårdsmästarens vård" anges att det finns en Venusstaty och ett par vita marmorkrutor på fot (ArkivDigital). Det är rimligt att tänka sig någon liknande utsmyckning i Stjärnparken, placerad på ett sådant sätt att den var väl synlig redan i den södra delen av den 50 meter långa gången.

Figur 10. Stenfundamentet från söder. Foto: Arkeologerna, SHMM.

Figur 11. Lindbersån från öster, med sina fem parklindar. I bakgrunden skymtar Mälaren. Foto: Arkeologerna, SHMM.

Lindbersån

På kartan från 1843 är lindbersån markerad med dubbla cirklar med ett kors i mitten. Endast en av gångarna leder fram till den östra sidan av bersån. Samma gång leder sedan vidare norrut till Stjärnparken (figur 5).

Lindbersån har anlagts i ett indraget läge i förhållande till Mälaren, även om det går att skymta vattnet både mot nordost och mot söder. Bersån har anlagts i ett relativt låglänt parti, med högre partier på två håll, framför allt mot väster där templet ligger. Själva bersån har dock anlagts på en naturlig förhöjning, med ett brantare parti mot väster och ett flackare mot, som sedan har omformats.

Bersån är drygt 10x10 meter stor, med en plan överyta som är ungefär 85 m² stor. Centralt på denna finns en drygt 3x3 meter, rund förhöjning (A210). I kanten av den plana ytan finns fem stycken parklindar, planterade på ett avstånd mellan 3 och 5 meter. På den östra sidan finns inga träd, möjligen har det funnits sju träd från början.

Vid undersökningen togs ett schakt upp genom den runda förhöjningen i bersån och sedan vidare österut. Schaktet placerades här i syfte att undersöka bersåns uppbyggnad samt om möjligt se om det fanns en trädgårdsgång på det ställe som den markerats på kartan.

Figur 12. Undersökning och inmätning av lindbersån. De två nivåerna med beläggningar av lera syns bortom de kraftiga rötterna. Den lägre nivån med lera kantas av mindre stenar. På bersåns plana överyta finns en 3x3 meter stor förhöjning. Foto: Arkeologerna, SHMM.

Planteringsbädd?

Undersökningen visade att den runda förhöjningen i bersåns mitt, i stort sett endast bestod av humusblandad sand och att den är sekundär i förhållande till när bersån anlades. Trots att materialet i rundeln inte är så fördelaktigt för de flesta växter, ska den troligen tolkas som en upphöjd planteringsbädd.

Figur 13. Undersökning av den runda förhöjningen i bersåns mitt. Under denna fanns en stenfylld grop. Foto: Arkeologerna, SHMM.

Beläggningar och stenfylld grop

Bersån har ursprungligen haft en beläggning av gul lera, i två olika nivåer, där den ena har funnits innanför lindarna och den andra utanför (A603, A625). Den översta beläggningen med lera, upp till 0,05 meter tjock, har troligen hållits på plats med trä (A614) medan den nedre har kantats av mindre stenar (A 640). Detta innebär att även om nivåskillnaden mellan de två nivåerna med lera har varit ganska liten, upp till 0,20 meter, men bör de ursprungligen ha upplevts som en flack terrassering. Idag syns inte denna uppbyggnad i markytan på den östra sidan av bersån, den är däremot tydligare på den östra sidan.

I västra delen av schaktet fanns en stenfylld grop (A599), som anslöt till lerlagret. Det finns alltså ett tidsmässigt samband mellan dessa. Gropen var inte centralt placerad i bersån men på grund av att undersökningen var så begränsad går det varken att uttala sig om gropens utbredning eller funktion.

Inom schaktet fanns inga spår efter den trädgårdsgång, som ska ha funnits öster om bersån enligt 1843 års karta. I östra delen fanns endast dagens växthorisont, som i stort sett låg på den naturliga moränen, som bestod av grus och mindre stenar. Möjligen finns lämningar efter gången längre österut.

Vinglas, kinesiskt porslin, ostron och kritpipor

I schaktet i bersån fanns en rad olika föremål som kan dateras till decennierna kring sekelskiftet 1800. Föremålen, som ska ses som avfall från måltider i bersån, var tydligt koncentrerade till den nedre nivån av bersån samt utanför den yttersta stenkanten. Det fanns inga föremål innanför lindarna. Sammansättningen av föremål påminner exempelvis om dem från en samtida gästgivaregård i Motala, som vi nyligen undersökt (Stibéus i manus). I materialet finns tydlig koppling till mat och dryck: vinglas, tekoppar i kinesiskt porslin, glasbuteljer, ostron och annat matavfall. Uppenbarligen har lindbersån använts av Riddersviks ägare för festliga tillfällen kring sekelskiftet 1800.

Figur 14. Föremål från lindbersån. Tekopparna i porslin är importerade från Kina. Det blåvita är tillverkat 1740-1750 och det vita med guldkant är från 1780-1790. På bilden syns även ett vinglas, skaft till en kritpipa, ostron, buteljglas med mera. Foto: Arkeologerna, SHMM.

Promenadväg från templet

På kartan från 1843 finns en gång markerad, som i en böljande östvästlig riktning leder ned från templet mot lindbersån. Denna är inte i bruk idag men kan anas genom en rad med fyra parklindor, som står i samma riktning som gången i den tämligen branta östslutningen.

Vid utredningen togs ett schakt upp i rät vinkel i förhållande till lindarna, i syfte att undersöka om det fanns en äldre gång under mark. Ungefär 3,40 meter söder om lindarna fanns spår efter en äldre gång. Den var, liksom dem i Stjärnparken, belagd med gul lera, med fläckar av grus och enstaka mindre stenar. Gångens plana övre yta låg cirka 0,2 meter under dagens markyta. Den var cirka 1,8 meter bred och den upp till 0,08 meter tjocka leran var anlagd i stort sett direkt på den naturliga moränen. I jämförelse med gångarna i Stjärnparken var den betydligt smalare, vilket visar att den har använts som en promenadväg till och från platsen vid templet.

Figur 15. Gången från templet mot lindbersån från väster. Foto: Arkeologerna, SHMM.

Figur 16. Gången, som var 1,8 meter bred, var belagd med gul lera och småsten. Foto: Arkeologerna, SHMM.

Figur 17. Templet byggdes på den högsta punkten i terrängen år 1790. Foto: Arkeologerna, SHMM.

Plats för ”paviljong” och brunn

I uppdraget ingick även att försöka lokalisera platsen ”paviljongen” på kartan från 1843. Utgångspunkt för lokaliseringen var dels den äldre kartans markering och dels terrängelement såsom berg i dagen kring denna. Dessutom användes yngre kartor som rektifierats mot den äldre kartan för att identifiera läget. Platsen som vi bedömde som ”paviljongens” mättes den in med totalstation (se figur 5).

Området där vi bedömer att ”paviljongen” har stått ligger förhållandevis lågt i terrängen. Det är omgivet mindre höjder och berg i dagen på samtliga håll utom mot vattnet, som ligger mot väster. Platsen är väl vald, i ett vindskyddat läge som öppnar sig mot vattnet. Dagens markyta är förhållandevis plan, möjligen har den omformats i samband med anläggandet av byggnaden. På grund av vegetation och höstlöv gick det inte att se några strukturer i terrängen.

Vid området finns även en cirkelformad stensatt anläggning, på motsatt sida av dagens gång (se figur 5). Anläggningen, som var 2,7x2,5 meter i diameter, var uppbyggd av runda naturstenar och ska med stor sannolikhet tolkas som en brunn (A541). Vid provstickning med geologkäpp fanns ett tomrum i mitten. Det är givetvis omöjligt att datera brunnen utan undersökning men det är fullt möjligt att den har ingått i parkanläggningen. Stensatta brunnar var den vanligaste brunnstypen under den period som parken anlades.

Sammanfattning

Den arkeologiska insatsen i Riddersvik syftade till att fördjupa kunskapen om delar av parkens tidigare gestaltning inför en kommande upprustning av den engelska parken. Utredningen fokuserades på gångar och hägnader i Stjärnparken, lindbersåns utformning samt en gång från templet till lindbersån. I uppdraget ingick även att lokalisera platsen för en byggnad, som finns med på den historiska kartan från 1843 samt en översiktlig studie av historiska kartor.

Den 17 hektar stora engelska parken i Riddersvik är till stor del bevarad i sin ursprungliga omfattning. En del av parken, nordsost om mangårdsbyggnaden, har senast i början av 1950-talet omvandlats till åkermark och senare trädskola.

Det finns inga exakta uppgifter om när parken anlades. Det mest troliga är att det var Elias von Langenberg, hovkällmästare hos Gustav III, som initierade anläggandet av parken. Möjligen har han inspirerats av de engelska parkerna på Haga och Drottningholm, som ritades av Fredrik Magnus Piper. Familjen von Langenberg ägde Riddersvik 1862-1810.

Parken i Riddersvik har anlagts i ett kuperat beteslandskap, som tidigare tillhört Lövsta by. I parken finns markanta nivåskillnader med flera partier med berg i dagen. I väster och söder möter parken Mälaren, i norr begränsades den av ett mindre vattendrag och i öster har den anslutit till gårdens åkermark.

Den äldsta kartan över parken är från 1843. Centralt placerad, i ett flackt parti, finns den rektangulära, cirka 6000 m² stora **Stjärnparken**. Den består idag av 9x24 rader med parklindor, rader som är mer eller mindre kompletta. På kartan leder flera slingrande gångar fram till Stjärnparken och liknande markeringar finns även i Stjärnparken, innanför den yttersta trädraden. Resultatet från den arkeologiska utredningen i det nordöstra hörnet visar att det har funnits en 3,2 meter bred gång här, centralt placerad mellan den yttersta och näst yttersta trädraden. Gången har varit belagd med lera och ett fint, grått naturgrus.

Utanför gången, i parkens nordöstra hörn, undersöktes ett 1,7x1,7 meter stort, kraftigt stenfundament. Vår tolkning är att det har fungerat som fundament till en kvadratisk piedestal eller till ett postament. Vad som i sin tur har stått på detta går inte att svara på. Men i Erik Ruuths bouppteckning från 1820, omnämns vita marmorkrukor på fot och en Venusstaty. Möjligen har några av dem, eller något liknande, stått i parkens hörn och då varit väl synligt i den 50 meter långa gången som ledde fram hit.

Den runda **lindbersån**, med fem lindor, finns med på kartan från 1843 och är ett tydligt inslag i parken även idag. Bersån har anlagts på en naturlig förhöjning som sedan har omformats. Den är drygt 10x10 meter, med en plan överyta. Den arkeologiska undersökningen visade att även bersån har varit belagd med gul lera, dels på den plana ytan men även i en lägre nivå utanför lindarna. På den plana ytan finns en 3x3 meter stor rund förhöjning, som är sekundär i förhållande till lerbeläggningen. Troligen kan den tolkas som en yngre odlingsbädd.

Utanför lindarna fanns fynd som visar att bersån har använts vid festliga tillfällen: vinglas, kinesiskt porslin, buteljer, trasiga kritpipor, ostron och andra matrester. Föremålen kan dateras till decennierna kring sekelskiftet 1800, under den tid då von Langenbergs, Erik Piper och Erik Ruuth ägde gården. Även om undersökningen var liten, så är det intressant att det inte fanns några yngre föremål här.

Nedanför templet, i riktning mot, lindbersån finns en gång markerad på kartan från 1843. Gången är inte i bruk idag men markeras av en rad med parklindar. Även här togs ett schakt upp och i schaktet fanns en 1,8 meter bred gång belagd med gul lera. Den ringa bredden indikerar att gången använts som promenadväg.

Det är intressant att notera att det har funnits två olika bredder på gångarna i parken och att de har, liksom lindbersån, varit belagda med samma typ av material. Detta indikerar dels en samtidighet men det kan även visa att gångarna har haft en förhållandevis kort varaktighet. Denna typ av gångar var populära i England under den aktuella perioden och har vältats, för att få en hårdgjord yta (muntlig uppgift Joakim Seiler).

Vid utredningen lokaliserades även **platsen för ”paviljongen”**, som finns utritad väster om Stjärnparken på 1843 års karta. Området ligger relativt lågt i terrängen, omgivet av berg i dagen och höjder på alla håll utom västerut, mot Mälaren. Strax intill upptäcktes även en stensatt brunn.

På ett mer generellt plan visar den arkeologiska utredningen att det finns välbevarade lämningar efter äldre formelement och föremål i parken. Utredningen visar också att gångar, byggnader och platsbildningar, som finns med på kartan från 1843, finns bevarade både över och under mark i dagens park. Men det är också värt att påpeka att lantmätaren har valt att lyfta fram vissa detaljer på sin karta, medan andra inte finns med, exempelvis den nyupptäckta brunnen och det stora stenfundamentet i Stjärnparken.

Figur 18. Utsikt över Mälaren från platsen vid templet. Foto: Arkeologerna, SHMM.

Förslag på vidare insatser

Förutom de förslag på kommande insatser som presenterades i den kulturhistoriska värdebeskrivningen 2008, vill vi lägga till några förslag med utgångspunkt i våra resultat:

- En kulturhistorisk inventering av parken i syfte att lokalisera både former som finns med på kartan från 1854 och okända formelement. Detta är värdefullt för att skapa en fördjupad kunskap om parkens gestaltning och tidsskikt.
- Kartering av parken med fotoscanning inför framtida förändringar.
- Om gångarna i parken ska återskapas bör detta ske varsamt, eftersom de äldre lämningarna ligger strax under dagens markyta. Nya gångar bör ha liknande bredd som de äldre, och om möjligt liknande beläggning, eftersom detta har varit en del av parkens gestaltning.
- Återskapa ett blickfång på platsen för stenfundamentet i Stjärnparken.
- Platsen för ”paviljongen” kan med fördel röjas från sly, för att återskapa möjligheten till utsikt över vattnet. Platsen bör markeras på något sätt, förslagsvis genom en sittplats.
- I detta arbete har vi snuddat vid den förste permanente ägaren Erik Ruuth och hans mycket omfattande bouppteckning (cirka 100 sidor). I detta sammanhang har det inte varit möjligt att gå igenom hela dokumentet, däremot har vi sett att det bland mycket annat finns detaljerade uppgifter om vilka växter som fanns i orangeriet. En mer grundlig genomgång av denna bouppteckning kan bidra till en fördjupad kunskap om Riddersvik på 1820-talet.

Linköping 1017.11.06

Karin Lindeblad

Referenser

- Lindeblad, K. & Nordström, A. 2015. Trädgårdsarkeologi i medeltida och tidigmoderna städer. *Källor till trädgårdsodlingens historia: tre tvärvetenskapliga seminarier 2010-2012 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA)*. SLU Alnarp.
- Olausson, M. 1993. *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*. Stockholm.
- Stibéus, M. i manus. *Arkeologisk undersökning. Hertig Johans källare i Motala*. Rapport. Arkeologerna. SHMM.
- Stockholms stad Exploateringskontoret. 2008. *Riddersvik Kulturhistorisk värdebeskrivning*.

Muntliga uppgifter

Joakim Seiler, chefsträdgårdsmästare Gunnebo slott och doktorand Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet

Göte Nilsson Schönborg, arkeolog och doktorand i arkeologi, Göteborgs universitet

Arkiv

Stockholms stadsmuseum: Ägomätning Riddersvik 1843

Lantmäteristyrelsens arkiv: Lövsta 1751 ägomätning aktnummer: A48-23:1

ArkivDigital: Erik Ruuths bouppteckning: Svea hovrätt adliga bouppteckningar 1820 volym Elxb 214

Administrativa uppgifter

SHMM dnr: 5.1.1-2017-790.

SHMMs projektnr: 13688.

Intrasisprojekt: A2017.152

Undersökningstid: 3-5 oktober 2017

Projektgrupp: Karin Lindeblad och Pär Karlsson

Underkonsulter: Solna LBC, Christopher Larsson

Undersökt yta: knappt 60 m²

Koordinatsystem: Sweref 99 TM.

Dokumentationshandlingar förvaras i Statens historiska museers arkiv (SHMM), Stockholm

**PER NELSON
BYGGNADSVÅRDSBYRÅ AB**

Nivå 1

Nivå 2

Riddersviks Tempellusthus, paviljongen

Åtgärdsförslag för kostnadsberäkning antikvarisk renovering i två olika tänkbara nivåer. Underlag för kalkyl.

Nivå 1 innebär:

En exteriör restaurering med renovering av fasader och tak med antikvariska material och metoder. Befintliga sentillkomna galler respektive gallergrind i öppningarna behålls och renoveras. Stengolvet med avrinning till centriskt placerad golvbrunn till stenkista(?) behålls som idag. I interiören rekonstrueras delar av kassetakets målning och väggyta för förståelse av helheten och tidigare utseende. Slitna originalytor behålls för egen fri tolkning. Interiören förses med en historisk skylt som beskriver Templets funktion i parken och utseende över tid. Någon form av ljussättning skulle förstärka upplevelsen interiört. Kanske även någon form av sittmöjlighet/bänk bör finnas i templet.

***Mål Resultat Nivå 1:** Templet får en exteriör upprustning samtidigt som interiören med originalytскиikt och rekonstruerade delar ger en intressant historisk tolkning och tillbakakoppling och samtidigt ett "ruinromantiskt inslag" i parken och med lätt öppen tillgänglighet som idag.*

Nivå 2 innebär

En exteriör restaurering med renovering av fasader och tak med antikvariska material och metoder lika Nivå 1. Befintliga sentillkomna galler respektive gallergrind i öppningarna tas bort och ersätts utåtgående pardörrar med fyllningar enligt äldre foto, rekonstruerade efter fotografier, (Sellings inventering 1928). Stengolvet med avrinning till centriskt placerad golvbrunn behålls som idag, av praktiska skäl. Tidigare låg här eventuellt ett trägolv då byggnaden hade dörrar, troligen satt även spröjsade enkelfönster innanför dörrarna, kanske finns foton på detta.

***Mål Resultat Nivå 2:** En återgång till mer ursprungligt utseende och tänkt funktion med ett slutet tempel som kan öppnas upp och stängas till vintertid. Nivå 2 kräver mer skötsel och tillsyn och är mer underhållskrävande, men ger samtidigt en mer klimatiserad byggnad som också möjliggör att målningarna i interiören kan restaureras i högre grad och större omfattning och ges ett bättre skydd. Byggnaden kan även ges en mer utvecklad användning över årstiderna. med inredning etc.*

Åtgärdsförslag renovering enligt Nivå 1 ovan. Underlag för kalkyl

Foton Olle Nyblin juli 1951

Foto Per Nelson september 2017

På udden och på en liten kulle står Ridderstempel. Det är ett lusthus i form av en åttkantig byggnad från omkring år 1800 med mjukt svängt plåttak och putsade fasader i stenimitation. I den sfäriskt formade träkupolen i templet finns illusionistiskt målade tak-kassetter och dekorativa fält delvis kvar på väggarna. Vid templet hålls ett traditionellt midsommarfirande varje år sedan 1972 som startades av Hässelby schackklubb och de håller fortfarande i evenemanget. Tempelbyggnaden har stått sig relativt intakt, trots att över 65 år har gått mellan de övre bilderna och den undre. De utåtgående träportarna som funnits in till varje öppning har avlägsnats och ersatts med smidesgaller och gallergrind vid ingångstrappan.

Mark i anslutning till Lusthuset

I anslutning till grunden närmast lusthuset är marken delvis ojämn och delvis eroderad, rötter och växtlighet påverkar tempelsockelns sandstenar och utskjutande trappa. I anslutning runt lusthuset finns en grusad yta, idag närmast en trampad stig.

Skadebild

Utefter stensockeln och i marken intill finns synliga rötter som delvis påverkat och förskjutit sockelstenarna.

Åtgärder: Borttagande av växtlighet och rötter utmed lusthusets stengrund, Eventuellt nedläggning av dräneringsrör i marken runt templet för avledande av vatten från den invändiga golvbrunnen, (se vidare stengolv). Iordningställande och nivellering av mark med ett svagt fall bort från stengrunden. Påförande av nytt material, eventuellt på en markduk med anpassat stiggrus enligt landskapsarkitekts anvisning för området.

Utvändig sandstenstrappa

Utanför lusthuset till entrén finns en oskyddad sandstenstrappa original, pyramidformad i två steg som leder in till lusthuset, yttermått: 2400x1200

Skadebild

De massiva sandstensblocken är intakta, men har förskjutits genom åren, p.g.a. markrörelser och rötter i marken under stenblocken.

Förslag på åtgärder

Sandstenstrappa är i behov av omläggning med översyn/förstärkning av undergrunden, Trappstenarna återläggs tätt utan fog om möjligt på packad grusbädd. Behövs fogning, utförs detta med hydrauliskt kalkbruk i anpassad kulör till stenen.

Stomförstärkande åtgärder

Stommen till lusthuset består av fullmurstegel på en sandstenssockel. I anslutning till marken finns en sandstenssockel med huggna stenar anpassade till den åttkantiga planformen. Stenarna i sockeln är sinsemellan förbundna med järnklamror, fästade i borrarade hål i stenen som sedan har förseglats med bly på traditionellt vis, se foto nedan

Skadebild

Den öppna konstruktionen och det utsatta läget medför att vatten och snö samlas och smälter och fryser, vilket genom åren har medfört frostsprängning med skador på tegelmurverket som följd, samt skador på utvändigt sockel, tillsammans med förskjutningar av stenar p.g.a. växande rötter i marken. Uppsugande markfukt har även bidragit till skadorna.

Förslag på åtgärder

Urtagning av skadat tegel och ilagning med hela tegel i lika format, skiftläggning och förband som tidigare skall göras, murat med hydrauliskt kalkbruk. Omfattning av skadorna är oklar, men flera lagningar med cementhaltig puts är noterbara runt om lusthuset i detta läge. Eventuellt kan en kapilärbrytande plåt/tätskikt/asfaltstrykning längst ned i anslutning mot stengolvet anbringas för avledande av vatten och förhindra uppsugning i murverket. Se vidare avrinning av golvyta.

Åtgärder Fasader inklusive taklist och utvändiga öppningsmyggar

Fasaden består av en kvaderindelad puts på en murad tegelstomme. Putsen är en ovanlig och kraftig spritputs i sin struktur med varierande graderingar av naturgrus med ovanligt stora ballaststenar, vilket ger fasaden ett livfullt grafiskt uttryck. Kvadrarna är i sin listdragning utförda i profilerad slätputs. Hela ytan är avfärgad med en kalkfärg/silikatfärg. Fasaden kröns av en kraftig profilerad taklist i slätputs med ett extra avdelande horisontellt plåtbleck. De rundbågade öppningsmygarna, åtta till antal är slätputsade med fasta galler.

Skadebild

Den kvaderputsade fasaden är i sitt helhetsuttryck relativt intakt. Putssläpp och skador förekommer dock i rätt stor omfattning, särskilt mot sjösidan. Sentida lagningar och reparationer har utförts på putsnät (hönsnät). Försök till efterliknade spritputslagningar har även gjorts med blandat resultat. Mot grunden och vid öppningarna finns spår efter frostsador på puts och bakomliggande tegel

Förslag på åtgärder

Fotodokumentation av samtliga ytor samt avmallning av putskvaderprofiler före åtgärder krävs. För arbetena krävs ställningsbyggnad runt om för fasad och takarbete. Bom puts i fasad avlägsnas genom försiktig handknackning av skadad puts till fast underlag. Uppbyggnad av putsskikt i flera lager med kvaderlistdragning och slutlig spritputsning med specialframtagen och utprovad spritputs med grov och varierad ballast (åsgrus). Ballast kan framtas genom undersökning av bef. puts som stöts sönder och siktas, härigenom kan utseende på grusstruktur efterliknas, och lättare tas fram för den nya putsen.

Obs. Ursprunglig puts har ett antikvariskt *autenticitetsvärde*, så man skall inte ta bort mer puts än vad som är tekniskt och antikvariskt nödvändigt/optimalt. Efter putsning skall fasaden avfärgas. Lämpligas avfärgning för estetiskt och tekniskt långsiktigt bevarande på befintliga ytor är en ren silikatfärg utan plastinblandning (typ KEIM-silikat). Vid uruppförandet har troligen en kalkfärg använts. En kalkfärg fäster dock troligen inte på befintlig yta idag. Kulör närmast lika befintlig. Slutliga kulörprover tas fram för bestämning på plats.

Takfot med plåtlist, extra luftning av kupoltak?

Spritputsstruktur

Åtgärder plåttak med krönspira

Taket på paviljongen består av ett åttkantigt konkavt tälttak men en äldre ursprunglig enkel-falsad skivtäckning. Plåten är troligen en förzinkad järnplåt/målad koppar (svårbedömt från marken). Taket kröns av en kottformad tornavslutning/spira (eventuellt i zink?). Under den syns en förtagning i plåten som troligen är en luftning av yttertaksstrukturen. På taket finns även en lucka för inspektion av utrymmet mellan yttertak och kupoltak. Taket har i detta skede endast besiktigats nedifrån marken.

Skadebild

Taket har endast besiktigats från marken. Inga omedelbara synliga skador är dock noterbara. Underliggande putsad takfotslist är intakt, liksom invändigt putsad kupoltak, vilket tyder på att taket är relativt tätt.

Förslag på åtgärder

Taket med ursprunglig plåtbeslagning från byggnadstiden utgör ett antikvariskt *autenticitetsvärde* och skall behållas. Taklaget skall besiktigas inifrån via takluckan och exteriórt från ställning för att fastställa eventuella läckage, eller äldre skador på taklaget. Falsar skall kontrolleras och ses över, liksom plåtas infästning till underlaget och kondition på eventuella lödfalsar. Om bedömning av utbyte av enstaka plåtar görs, skall dessa utformas i samma storlek och material och tekniska utförande som taket i övrigt. Vid behov av rostskyddsbehandling och ommålning skall detta göras med traditionella material och metoder, (blymönja och linoljefärg). Åtgärderna är idag svårkalkylerade utan mer ingående besiktning från ställning.

Tornspira detalj

Åtgärder på galler i öppningar

I lusthusets rundbågade öppningar sitter 8 st. svartmålade smidesgaller, varav ett av dessa utgör grindöppning vid stentrappan. Mått på öppningar b x h är ca 1400 x 3200

Skadebild

Grindgallret är böjt upptill, i övrigt är gallren utan skador.

Förslag till åtgärder

Stålborstning/blästring av gallren, Grindgaller återställs. Rostskyddsbehandling och målning med svart linoljefärg, 3 strykningar.

Entregrind

Åtgärder på stengolv i lusthuset

Golvet i lusthuset utgörs av kalkstensplattor i olika storlekar och kulörvariation, lagda i fall in mot en ingjuten golvbrunn i dess centrum. Stengolvet har ett högt antikvariskt bevarandevärde. Se foton

Skadebild

Helhetsupplevelsen av golvet är att det är relativt intakt. Smärre höjdförskjutningar av stenplattor förekommer lokalt utmed ytterkanterna.

Förslag på åtgärder

Översyn och omfogning av vissa partier på stengolvet behöver göras. Snubbelrisk förekommer på några ställen. Golvbrunn behöver undersökas/utbytas. Osäkert hur dagens dränering fungerar. Lock till golvbrunn saknas, troligen igensatt. För att dränering skall kunna undersökas/ åtgärdas behöver troligen stenplattor lokalt tas upp. Det åttkantiga golvets tvärmått är ca 6400 mm tvärs över.

Åtgärder på invändig puts och målningar, konservatorarbeten

De invändiga ytskikten i det öppna lusthuset består av putsade ytskikt. Väggarna och öppningsmygarna har kalkputs på underlag av fullmurstegel. Takkupolen har möjligen puts på en reveterad träkupol (enligt uppgift på informationstavla)

Skadebild

Putsen har sentida lagningar där tidigare putsytor trillat ner, både i valv och på väggar, se foton. De sentida lagningsputserna är troligen en cementputs. Dekorationsmålningar finns både i kupol och på väggytor i det öppna lusthuset. Vissa partier är bättre bevarade, andra mer skadade, och vissa ytor som putslagats i senare tid saknar dekor.

Förslag på åtgärder

I restaurerings-Nivå 1, med kvarvarande järngaller och klimatmässigt ”öppet lusthus”, putslagas ytorna och säkras tekniskt, och vissa dekorerade ytor på tak och på väggar restaureras och rekonstrueras för att få en förståelse av det ursprungliga utseendet, förslagsvis på en yta av ca 5 kvm totalt på vägg och kupoltak med målade kassetter. Arbetet skall utföras av konservator som har kunskap om muralmåleri. Material och kulörval samt ytor skall stämmas av och godkännas av medverkande antikvarie före åtgärd. Samtidigt som detta arbete utförs, bör övriga ytor med motiv och färgställningar fotodokumenteras för framtiden. Se foton med bildtexter nedan. Bidrag för dokumentation och återställande kan även bli aktuellt att söka för restaureringen.

Förslag på ytor att säkra och rekonstruera av konservator, se pilmarkeringar.

Överblick över putsade och dekormålade väggar, Sentida putslagningar i cementhaltigt bruk i anslutning till stengolv. Cementputs bör avlägnas och putsas med hydrauliskt kalkbruk.

Mellan kupoltak och väggyta, finns ett horisontellt band, där en spännram ännu finns kvar, se pil. Denna yta har troligen haft en dekormålad spänd duk runt ramen med något slag av motiv målat runt om i de åtta fälten. Spännramen skall sitta kvar i sitt läge och undersökas av konservator efter spår av bemålad linneduk etc.

I taket finns ett större område där putsen trillat ned och som lagats med kalkbruk.

Dekormålning runt öppning i marmorimitation som delvis är välbevarad. Putsytorna har även sentida klotter inristat i väggytorna.

Åtgärdsförslag renovering enligt Nivå 2 ovan. Underlag för kalkyl

Nivå 2 innebär lika exteriöra åtgärder som i Nivå 1 med följande tillägg:

Avlägsnade av smidesgaller i öppningar och insättande av spröjsade parfönsterdörrar i valvform enligt skiss nedan med korresponderande spröjsning med träportarna. Nyttillverkning av åtta st utåtgående pardörrar med utanpåliggande fyllningar rekonstruerade efter äldre fotografier. Utförandekvaliteten på snickerierna skall vara hög och utfört på ett traditionellt sätt med hantverksmässigt utförande. Glas i spegeldörrar skall vara kulturglas eller likvärdigt. Kraftiga bandgångjärn till portar- Portar målas in och utvändigt med linoljefärg i senare anvisad kulör.

Vid en ombyggnad av lusthuset enligt Nivå 2. med täta dörrar, skyddas det interiöra måleriet bättre och kan med fördel kompletteras i en högre grad, med en större konservatorinsats.

Vid en restaurering enligt Nivå 2, utgår problemet med inträngande snö och vatten och målningarna skyddas bättre för framtiden. Vid Nivå 2 skapas ett större underhåll och förvaltning av byggnaden med dörrar och glasdörrar som skall stängas respektive öppnas. Templet blir kanske mindre tillgängligt för spontanbesök som idag.

En mellanvariant av Nivå 1 och 2 är att endast tillverka ytterportar och låta glaspartierna utgå. Portarna kan då stå öppna sommartid och stängas och låsas vintertid.

Stockholm 2017-12-15

Per Nelson

Byggnadsantikvarie **SPBA**

MEDLEM I SVERIGES PRAKTISERANDE BYGGNADSANTIKVARIER SPBA